

DOI: 10.11649/sfps.2018.022

Michał Głuszkowski
(Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu)

Rec.: Maciej Rak, Kazimierz Sikora (red.),
Słowiańska frazeologia gwarowa,
Księgarnia Akademicka, Kraków 2016, 277 ss.

Tom pod redakcją Macieja Raka i Kazimierza Sikory (Rak & Sikora, 2016) został poświęcony problemom frazeologii w określonym zakresie, a mianowicie w gwarach słowiańskich. Ograniczenie do Słowiańszczyzny można wytłumaczyć pokrewieństwem języków i kultur na tym obszarze oraz nadzieją na znalezienie cech wspólnych lub różnic pomiędzy nimi w ujęciu synchronicznym i diachronicznym. Badania wybranych lub wszystkich języków słowiańskich w zakresie morfologii, fonetyki, a także innych poziomów gramatycznych czy też zjawisk językowych nie należą do rzadkości i w tym kontekście analiza frazeologii również nie zaskakuje. Komentarza wymaga jednak wydzielenie gwar jako specjalnego pola badawczego, ponieważ stosując taki zabieg, przyjmujemy *a priori*, że frazeologia w sferze dialektalnej różni się od literackich wariantów poszczególnych języków. Różnice te wynikają z braku ściśle ustalonych norm w gwarach i związanej z nimi wariantyzacji, która powoduje, że odrębną frazeologią mogą dysponować nawet niewielkie wspólnoty językowe. Przykładem takiej sytuacji są frazeologizmy odwołujące się np. do konkretnych miejsc, wydarzeń lub postaci znanych jedynie

This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 3.0 PL License (creativecommons.org/licenses/by/3.0/pl/), which permits redistribution, commercial and non-commercial, provided that the article is properly cited. © The Author(s) 2018.

Publisher: Institute of Slavic Studies, Polish Academy of Sciences
[Wydawca: Instytut Sławistyki Polskiej Akademii Nauk]

członkom danej grupy, które można znaleźć m.in. w *Słowniku frazeologicznym gwary Dębna w Górach Świętokrzyskich* Macieja Raka (Rak, 2005). W ten sposób na obszarze Polski oprócz frazeologii języka literackiego wyróżnić można nie tyle „frazeologię gwarową”, ile „frazeologie gwarowe”, które charakteryzują się cechami zarówno o szerszym zasięgu dialektalnym, np. śląskim lub małopolskim, jak i lokalnymi, typowymi dla kilku lub nawet jednej wsi.

Cechą wspólną wszystkich 18 zamieszczonych w tomie tekstów jest ich odniesienie do materiału gwarowego, natomiast różnice dotyczą przede wszystkim stopnia szczegółowości omawianych przez autorów kwestii. Monografia została podzielona na sześć części o różnej objętości, w których znalazły się artykuły poświęcone zagadnieniom ogólnym, frazeografii gwarowej, frazeologii potraktowanej jako źródło wiedzy o człowieku, sacrum i profanum, a także biedzie. Choć w pierwszym rozdziale zgromadzone zostały cztery teksty, których autorzy postanowili zastanowić się nad istotą frazeologii gwarowej w szerszym ujęciu, to dwa artykuły zdecydowanie wyróżniają się stopniem ogólności i mają zasadnicze znaczenie dla całego opracowania. Tytuły obydwu tekstów mają formę uzupełniających się nawzajem pytań: *Co wiemy o frazeologii gwarowej w 2015 roku* Anny Tyrpy i *Czego nadal nie wiemy o frazeologii gwarowej* Macieja Raka. Pierwszy z nich stanowi swoiste podsumowanie trzech dekad badań, które upłynęły od publikacji przez autorkę artykułu pod tym samym tytułem (Krawczyk, 1985). Dorobek frazeologii gwarowej został przez A. Tyrpę podzielony według kryterium regionalnego, a – oprócz polskich obszarów dialektalnych (małopolskiego, śląskiego, mazowieckiego i wielkopolskiego) – osobne podpunkty zostały poświęcone także polskim gwarom za granicą, badaniom frazeologii kilku lub wszystkich dialektów, jak również frazeologii gwar kaszubskich, które dopiero w 2005 roku oficjalnie uzyskały status języka regionalnego, a wcześniej były badane jako jeden z polskich dialektów. Autorka syntetycznie przedstawiła najważniejsze osiągnięcia i nurty w polskiej frazeologii gwarowej, dochodząc do optymistycznej konkluzji o rozwoju i nasileniu badań w tym zakresie w ostatnich dekadach.

Zadaniem, jakie postawił sobie M. Rak, było natomiast wskazanie białych plam i systematyzacja wykrytych braków. Kierował się on nie tylko zamieszczonym w recenzowanym tomie artykułem A. Tyrpy, lecz także jej tekstem z 1985 r. i prezentującym podobne ujęcie opracowaniem Lidii Przymuszały (por. Przymuszała, 2011). M. Rak wyróżnił szereg dziedzin, które nie zostały do tej pory zbadane, m.in. wspominał o braku słownika frazematycznego gwar polskich, analiz motywacji frazematyki polskiej, geografii frazemów, regionalizmów frazematycznych, frazematyki w literaturze ludowej i kulturze oralnej, a także o niewielkiej liczbie

monografii tematycznych, poświęconych szczegółowym zagadnieniom frazematyki gwarowej. Należy zauważyć, że zarówno A. Tyrpa, jak i M. Rak pominęli w swoich rozważaniach gwary znajdujące się w sytuacji kontaktu językowego, co dotyczy dialektów nie tylko innych języków słowiańskich na terenie Polski, lecz także polskich na pograniczu wschodnim lub południowym. Wzajemne przenikanie się szeroko rozumianej frazeologii, a także paremiologii słowiańskiej stanowi odrębne i słabo do tej pory opisane pole badawcze, niejednokrotnie wymagające specjalnej metodologii gromadzenia, klasyfikacji i analizy materiału (por. Grupa, 2016, ss. 95–98). W pewnym sensie brak ten został uzupełniony przez Olenę Diechtiarową, która poświęciła swój tekst bardzo istotnemu w kontekście całej monografii problemowi definicji dialektalnej jednostki frazeologicznej. Po pierwsze, frazeologia gwarowa została odróżniona od frazeologii ludowej i folklorystycznej, które są częścią frazeologii języka narodowego lub inaczej: należą do szczególnej odmiany funkcjonalno-stylistycznej języka ogólnego. Tymczasem, według przytaczanych przez autorkę fragmentów prac Leonida Rojzenzona i Aleksandra Fiodorowa, frazeologia dialektalna jest częścią danego dialektu lub gwary, a jej jednostki mogą mieć znaczenie zbieżne z frazeologizmami języka narodowego, choć wyrażają je w odniesieniu do miejscowych realiów i są charakterystyczne dla systemu jednej lub kilku gwar. Ponieważ pierwsza część powyższej definicji wskazuje, że frazeologizm dialektalny jest lokalnym wariantem frazeologizmu języka ogólnego, O. Diechtiarowa przytoczyła opinię Wiktora Użcenki, który uważał, że najbardziej odpowiednim terminem dla określenia wspomnianych zjawisk jest „arealna jednostka frazeologiczna”.

W pierwszym rozdziale monografii znalazł się również artykuł Kazimierza Sikory poświęcony szczególnemu działowi frazeologii – paremiologii. Autor rozpoczął swoje rozważania od nawiązania do kulturowej funkcji przysłów, traktowanych jako mądrość ludowa lub część folkloru, a następnie skorzystał z perspektywy psycholingwistycznej, semiotycznej, kognitywnej i pragmatycznej. Zróznicowana natura paremii skłoniła K. Sikorę do podkreślenia, że są one komunikatami utrwalającymi wspólnotę doświadczeń i przekonań, a także medium dla funkcjonujących w danej społeczności wartości.

Problematyka dwóch tekstów zamieszczonych w drugiej części monografii *Słowiańska frazeologia gwarowa* dotyczyła frazeografii, czyli leksykograficznego opisu frazeologii. Tematem artykułu Fabiana Kaulfürsta była frazeologia języka dolnołużyckiego stanowiąca część zbioru zwrotów i przysłów w internetowej bazie danych. Materiał pochodzący ze słowników niemiecko-dolnołużyckich w postaci elektronicznej dzięki możliwościom systematyzacji i wyszukiwania według określonych kryteriów jest użyteczny nie tylko dla nosicieli języka, lecz także dla

badaczy. Choć F. Kaulfürst przedstawił ciekawą formę prezentacji i gromadzenia frazeologizmów i paremii, to wątpliwości budzi włączenie do tomu poświęconego dialektom tekstu o frazeologii języka dolnołużyckiego, który, mimo niewielkiej liczby użytkowników, ma status języka literackiego z ustalonymi normami gramatycznymi, literaturą i nauczaniem na różnych poziomach edukacji, więc nie można go zrównywać np. z gwarami polskimi lub ukraińskimi, które funkcjonują praktycznie tylko w formie mówionej i nie są nauczane w szkołach.

Drugi z artykułów frazeograficznych, autorstwa L. Przymuszały, dotyczy problemów, z jakimi spotykają się leksykografowie-dialektolodzy podczas opisu frazeologii. Jak zauważa autorka, fragmentaryczność materiału językowego i jego częsta indywidualizacja nie pozwalają jednoznacznie stwierdzić, czy dana jednostka jest frazeologizmem, a w dalszej kolejności utrudniają podjęcie decyzji o umieszczeniu zwrotu w słowniku bądź zaklasyfikowaniu go jako okazjonalizmu lub stylistycznego użycia i odrzuceniu. Niezależnie od problemów technicznych, związanych np. z sytuowaniem frazeologii w obrębie artykułu hasłowego, leksykografowie-dialektolodzy zmuszeni są do ustalenia zasad traktowania wariantów tego samego frazeologizmu, a także określania znaczeń i definiowania związków frazeologicznych w sytuacji, gdy znaczenia te są niepewne lub nieznanne. Większość z omawianych przez L. Przymuszałą trudności należy do specyfiki frazeografii gwarowej, a w wypadku badań języków literackich nie stanowi problemu, m.in. dzięki rozbudowanym korpusom i zasobom leksykograficznym.

W trzecim rozdziale znalazły się cztery artykuły, których cechą wspólną było spojrzenie na frazeologię gwarową jako źródło wiedzy o człowieku. M. Rak skupił się na wartościowaniu we frazematyce animalistycznej w gwarach Podtatrza. Analizowane przez autora frazemy z komponentem aksjologicznym były związane z polami semantycznymi 'zwierzę' i 'człowiek'. M. Rak zwrócił uwagę na ekspresywność frazematyki animalistycznej i jej antropocentryczne nastawienie przy wykorzystaniu opozycji człowiek – zwierzę. Zebrany materiał posłużył jako źródło przykładów w analizie 20 cech krytykowanych w różnych jednostkach z elementem animalistycznym, np. lenistwa, głupoty, okrucieństwa, obżarstwa. Autor odniósł się także do cech pozytywnych, dzięki czemu możliwe było utworzenie tabeli złożonej z par wartości i antywartości.

Tematem rozważań Katarzyny Konczewskiej były frazeologizmy i przysłowia występujące w gwarach białoruskich na Grodzieńszczyźnie. Zostały one potraktowane jako źródło do badań językowego obrazu świata tego wielokulturowego regionu. Cennym elementem opracowania K. Konczewskiej jest syntetyczny opis leksykograficznej dokumentacji gwar grodzieńskich. Wyekscerpowane ze

źródeł frazeologizmy i paremie autorka podzieliła na następujące grupy tematyczne: obrzędowość rodzinna i doroczna, praca i rzemiosło, stereotypy etniczne i narodowe, paremie z komponentami onomastycznymi lub dotyczące panów oraz szlachty, religia i klątwy. Pod względem materiałowym artykuł jest bogaty i stanowi bardzo dobre źródło do dalszych badań, jednak brak w nim interpretacji zgromadzonych przykładów, a tym samym próby wykazania wpływu wielokulturowości na zasoby frazeologiczne białoruskich gwar na Grodzieńszczyźnie i zapowiadanej w tytule rekonstrukcji językowego obrazu świata w szczególnych warunkach społeczno-etnicznych. W przykłady obfituje także tekst Magdaleny Dudy, która zajęła się somatyzmami we frazeologii okolic Tarnowa. Autorka dokonała formalnej i semantycznej klasyfikacji materiału językowego zgromadzonego podczas badań terenowych w latach 2012–2015, posługując się typologią zaproponowaną przez M. Raka i A. Tyrpę (semantyka) oraz Andrzeja Lewickiego i Annę Pajdzińską (klasyfikacja formalna). Z kolei Natalia Chibeba przedstawiła opracowanie frazeologii bojkowskiej związanej z obrzędami weselnymi w kontekście etnokulturowym. Omawiany przez nią materiał również pochodzi z własnych badań terenowych, przeprowadzonych w 40 miejscowościach obwodu lwowskiego i iwanofrankowskiego. Autorka zwróciła uwagę na motywację poszczególnych jednostek, które często są bezpośrednio motywowane elementami rzeczywistości pozajęzykowej – obrzędowej, w związku z czym stanowią cenne źródło informacji kulturowej, np. o zmianach obyczajowości weselnej Bojków.

Najobszerniejszą część monografii stanowi rozdział poświęcony sacrum i profanum we frazeologii gwar polskich i ukraińskich. Hałyna Tymoszyk poddała analizie przysłowia zawierające antroponimy biblijne, a jako źródło materiału posłużyła jej praca Iwana Franki *Galicyjsko-ruskie przysłowia ludowe*. Artykuł ma charakter materiałowy, ponieważ stanowi prezentację paremii zgromadzonych przez I. Frankę, które zostały przez H. Tymoszyk poddane klasyfikacji tematycznej z uwzględnieniem ich genezy (staro- i nowotestamentowe). Do tego samego źródła odwoływała się także Zoriana Wasilko, która omówiła paremie odnoszące się do słońca i również ograniczyła się do ekscerpcji i klasyfikacji materiału. Obydwa teksty oparte na zbiorze I. Franki stanowią komentarz do tej istotnej z punktu widzenia ukraińskiej paremiografii pracy i poprzez bardzo szczegółową problematykę wyróżniają się na tle innych tekstów w tomie o charakterze przeglądowym lub opartych na badaniach terenowych.

Emil Popławski przedstawił postać świętego Mikołaja w polskich przysłowiach gwarowych. Szczególnym kultem otaczają biskupa Miry zwłaszcza chrześcijanie wschodni, ale i w polskiej kulturze jego rola jest istotna, ponie-

waż w różnych regionach Polski uważany jest za patrona zwierząt domowych i obrońcę przed drapieżnikami. Informacje ze źródeł etnograficznych i historycznych zostały zilustrowane paremiami odnoszącymi się do wspomnianych cech św. Mikołaja. Osobną grupę przysłów stanowiły jednostki dotyczące obyczajów, zwłaszcza w kontekście dnia liturgicznego wspomnienia świętego, czyli przysłowia z komponentem 'na święty Mikołaj' i pochodnymi.

Tematem aż trzech artykułów była postać diabła. Renata Dźwigoł opisała frazeologizmy i paremie z pola leksykalno-semantycznego 'diabeł', bazujące na tradycyjnej opozycji 'dobry (jak) anioł – zły (jak) diabeł'. Prezentację bogatego materiału wyekscerpowanego z polskich paremiologicznych i frazeologicznych słowników gwarowych autorka zakończyła podsumowaniem sposobów określania człowieka poprzez porównanie z diabłem. Podobny charakter miał tekst Moniki Buławy, która przedstawiła relacje między chorobą i diabłem we frazeologii gwarowej na materiale pochodzącym ze słowników i opracowań z różnych regionów Polski. W związku z negatywnym wartościowaniem obydwu analizowanych komponentów możliwe jest ich występowanie w tych samych kontekstach, zwłaszcza że w przekonaniach ludowych choroba często powstaje w wyniku działań sił zewnętrznych, którymi mogą być złe duchy lub diabły. Z kolei Iryna Czybor odniosła się do problemu etnokodowania mitologicznych wyobrażeń diabła w ukraińskiej frazeologii gwarowej. Ze względu na cechy zewnętrzne upodabniające go do zwierząt, jak sierść, rogi, kopyta, ogon lub skrzydła, wyobrażenia mitologiczne o czarcie mają charakter animistyczny. I. Czybor zauważyła, że frazeologizmy motywowane mitologicznymi przedstawieniami diabłów w ukraińskim języku literackim różnią się od gwarowych, a jednocześnie wskazała na podobieństwa pomiędzy dialektami używanymi w różnych częściach Ukrainy. Spostrzeżenia te są istotne z punktu widzenia całej recenzowanej monografii, ponieważ w znacznej mierze uzasadniają potrzebę wyróżnienia frazeologii dialektalnej i dowodzą jej odmienności od języka literackiego.

W ostatnim rozdziale znalazły się dwa teksty na temat obrazu biedy w przysłowia i frazeologizmach gwarowych. Ewa Młynarczyk poddała analizie językowy obraz pożywienia ludności wiejskiej. Konieczność minimalizowania potrzeb została ukazana poprzez odniesienie do konkretnych potraw, spożywanych w okresach niedostatku, przy czym związek niektórych produktów i dań z ubóstwem, np. chleba i wody, jest na tyle silny, że ich pojawienie się we frazemie jednoznacznie określa sytuację materialną. Jednostki pochodzące z szeregu słowników i opracowań stanowią interesujący przykład utrwalenia w języku informacji o warunkach bytowych mieszkańców polskich wsi w różnych okre-

sach. Bardziej ogólny charakter ma artykuł Ilony Gumowskiej, która omówiła językowy obraz biedy w związkach frazeologicznych i przysłowiach gwarowych. W źródłach odnotowano zróżnicowany zbiór jednostek z komponentem 'bieda', wśród których znalazły się również wykrzyknienia i przekleństwa. Analizowany materiał posłużył autorce jako pretekst do komentarzy na temat rzeczywistości pozajęzykowej, która była źródłem motywacji dla frazeologizmów i paremii.

Frazeologia gwarowa w omawianym tomie została przedstawiona w jej szerokim rozumieniu, co wynika z materiału analizowanego w poszczególnych tekstach lub wprost z terminologii stosowanej przez autorów, piszących nie o frazeologizmach, lecz o frazemach. W tym ujęciu paremie traktowane są także jako przedmiot badań frazeologicznych. Cennym uzupełnieniem tej bogatej i różnorodnej tematycznie monografii byłoby końcowe podsumowanie, w którym znalazłyby się wnioski na poziomie makro stanowiące wartość dodaną *Słowiańskiej frazeologii gwarowej* jako całości. Taką funkcję po części pełni wstęp autorstwa M. Raka i K. Sikory, jednak jest to przede wszystkim zapowiedź treści poszczególnych rozdziałów. Punktem wyjścia do szerszego podsumowania mogłaby być końcowa uwaga redaktorów tomu na temat relacji zasobów przysłów wiejskich i ogólnopolskich. Mimo powszechnego przeświadczenia o znacznej odrębności tych zbiorów badania wykazują stan odmienny, świadczący przede wszystkim o wspólnocie etnicznego doświadczenia. Prawdopodobnie wyznaczenie wspólnych mianowników i ścieżek badawczych pozwoliłoby na dokonanie kolejnych obserwacji na wyższym poziomie ogólności niż w poszczególnych tekstach z osobna. Być może uda się wykorzystać ten potencjał w dalszych badaniach frazeologii gwarowej na obszarze Słowiańszczyzny.

Bibliografia

- Grupa, M. (2016). Metodologiczne problemy związane z analizą frazeologii gwary staroobrzędowców mieszkających w Polsce. W: J. Tuszyńska, Ł. Lipiński, & K. Nowak (Red.), *W niewoli metody: Ograniczenia – uzależnienia – szanse* (ss. 153–164). Toruń: Wydawnictwo Naukowe ΔT.A.
- Krawczyk, A. (1985). Co wiemy o frazeologii gwarowej. *Z Problemów Frazeologii Polskiej i Słowiańskiej*, 3, 129–137.
- Przymuszała, L. (2011). Stan badań nad polską frazeologią gwarową. *Studia Slavica*, 15, 219–226.
- Rak, M. (2005). *Słownik frazeologiczny gwary Dębna w Górach Świętokrzyskich*. Kraków: Scriptum.
- Rak, M., & Sikora, K. (Red.). (2016). *Słowiańska frazeologia gwarowa*. Kraków: Księgarnia Akademicka.

**Review: Maciej Rak, Kazimierz Sikora (eds.),
Słowiańska frazeologia gwarowa,
Księgarnia Akademicka, Kraków 2016, 277 pp.**

Summary

The article is a review of a collective volume devoted to various aspects of Slavic dialectal phraseology and paremiology. The work, edited by M. Rak and K. Sikora, contains both general theoretical studies and results of more detailed research.

**Rec.: Maciej Rak, Kazimierz Sikora (red.),
Słowiańska frazeologia gwarowa,
Księgarnia Akademicka, Kraków 2016, 277 ss.**

Streszczenie

Artykuł stanowi recenzję pracy zbiorowej poruszającej różnorodne aspekty słowiańskiej frazeologii i paremiologii gwarowej. Praca pod redakcją M. Raka i K. Sikory zawiera zarówno ogólne rozważania teoretyczne, jak i wyniki bardziej szczegółowych badań.

Keywords: dialectal phraseology; Slavonic dialects; proverbs; review

Słowa kluczowe: frazeologia gwarowa; gwary słowiańskie; przysłowia; recenzja

---

Michał Głuszkowski, Department of Slavonic Languages, Faculty of Languages, Nicolaus Copernicus University in Toruń

Correspondence: micglu@umk.pl

This article was financed within the statutory activities of the Faculty of Languages, Nicolaus Copernicus University in Toruń.

Competing interests: The author has declared he has no competing interests.